

Ҳамид

Ҳамидулла Абдулла

Қўқон хон

ҚЎ
ХОН

Ҳамидулла Абдуллаев

Қўқон хонлари

«ЛитРес: Самиздат»

2013

Абдуллаев Х.

Қўқон хонлари / Х. Абдуллаев — «ЛитРес: Самиздат», 2013

Биз ушбу асаримизда Қўқон хонликлари давридаги миллатимизнинг, юртимизнинг ўзига хос жиҳатларини имконият даражасида ёритиш, у давр бизлар билан қандай бошланиб, қаерда ва қандай хайрлашди, нималарни тухфа қилиб ва яна нималарни юлиб кетди. Қандай хайрли ишлар қилиниб, нималар амалга ошди, уларнинг жафокашлари кимлар эди. Худди шу каби эзгуликка кимлар раҳна солди, миллатнинг ғурурини топтаган, унга зулм қилган аблаҳлар кимлиги ҳақида сўз юритамиз. Ўтмишнинг ноқис асоратларини даволаш билангина бахтли келажакка эришиш мумкин.

© Абдуллаев Х., 2013

© ЛитРес: Самиздат, 2013

Бир «ўқимишли» танишим менга мурожаат қилиб шундай деди:

– Малика Нодиранинг хайкалини Ўрданинг рўпарасига ўрнатса бўлмайдимиз?

– Нега? – дедим.

– Ахир уларнинг қароргоҳи ўша ер-ку, – деди у соддадиллик билан.

– Хонларнинг бу қароргоҳи қурилиши Нодирабегимнинг вафотидан йигирма йил ўтиб кейин бошланган, – дедим.

– Ундай бўлса уларнинг «қароргоҳи» қаерда бўлган?

Хурматли ҳамшаҳарлар сизларни қизиқтирган Қўқон хонларининг ҳар бирини алоҳида ёритиб борамиз. Улар нечта, кимлар бўлган, тақдирлари ҳақида қисқача маълумотлар берамиз, кузатиб боринг.

СЎЗБОШИ

Биргина чинор дарахти вояга етиб улғайгунича қанча тарихий жараёнлар ўтиб кетган бўлади, эҳтимол хонликлар даврининг жами бир чинор умрига тенг бўла олмагандир.

Доноликни севамизми, лаззат оламизми, нима учун севамиз ва лаззат оламиз?

Қизиқ саволлар. Чиндан ҳам доноликни барча бирдек севмайди, бирдек лаззат ҳам олмайди. Доноликни севиш билан доно бўлиб кўринишни хоҳлаш бутунлай бошқа-бошқа нарсалар. Доноликни севиш узлуксиз ўрганиш, тинимсиз ўз билимсизлиги ва нуқсонлари билан курашишдир. Фақат доно бўлиб кўринишни хоҳлаш эса худбинлик. У кишини кибр томон судрайди, бундай одамлар қимматбаҳо либослар кийиб, лаззатли таомлар еб, ҳашаматли иморатлар қуришни донолик деб тушунадилар. Албатта серобчиликда, чиройли ҳаёт кечириш барчанинг орзуси, лекин уни меҳнат билан қўлга киритиш асосий масала бўлиб, чинакам донолик меҳнат қилмасликни, фаолиятсизликни қоралайди. Донолик баркамоллик, севги, ижод, санъат томон етаклайди. Демак донолик баркамоллик ҳамдир. Баркамоллик эса хоҳишларни жиловлаш, ақлга бўйсундиришдир. Ақлга бўйсундирилган хоҳишлар нималарга ундайди – ҳаётни севишга, нафақат ўз ҳаётини, балки наботот оламини, ҳайвонот дунёсини, бутун борлиқни севишга, гўзалликни қадрлашга ва ўзи ҳам гўзаллик яратиш йўлида фаолият кўрсатишга ундайди. Демак донолар келажак учун масъул одамлар, улар ана шу йўлда фаолият кўрсатётган жафокаш кишиларни парвариш қилишлари, асраб-авайлашлари шарт. Ўтмишни чуқур ўрганиш, унга холис қарай билиш, келажак учун қилинаётган хайрли ишларнинг энг салмоқли қисмидир. Ана шундай ҳаёллар мени мозийга етаклади, ўша даврларнинг баъзи бир лавҳаларини аниқлаб, азиз китобхонлар ҳукмига ҳавола қилдим.

Хурматли китобхонлар 2009 йил мустақилликка эришганимизнинг 18 йиллиги Қўқон хонлигининг барпо бўлганининг 300 йиллигидир. Бу уч аср давомида оламда қанча ўзгаришлар бўлди. Инсоният қанча-қанча жараёнларни бошидан кечирди. Лекин ўтмиш ҳар доим у қандай бўлганлигидан қатъий назар келажак учун зарур ва ибратлидир. Ўтмишимиз ҳақидаги анчагина ёзувлар афсуски, бизгача етиб келмаган, етиб келганларининг ичида ҳам чалкашликлар мавжуд. Хонликлар давридан бир шингилгина маълумот ёритишга азм қилиб мен анчагина мавхумликларга рўпара бўлдим. Хонликлар даврининг кўпгина воқеалари мавхумлик пардаларига ўралиб, афсона ва ривоятлар билан қоришиб кетган. Уларнинг қай бири афсона ва қай бири ҳақиқат эканини мукамал қилиб ёритиш учун тарихчи мутахассисларимиз ва олимлар анчагина тер тўкишларига тўғри келади. Мен ўша ёритилиши лозим бўлган бинонинг бир донагина ғиштини қўйиб бериш орзусида қўлимга қалам олдим. Хужжатларга суянган ҳолда баъзи воқеаларни бироз бадийлаштиришга ҳаракат қилдим. Бу усул ўқувчини илмий хужжатлар билан толиқтирмаслик учун қилинган ҳаракат.

Ижод, бу фикрлаш, фикрлаш эса илоҳийдир. Мен эркин фикрлаб, эркин таҳмин қилиб, хужжатлардан фойдаланиб яратган баъзи бир мисраларда хатоликка йўл қўйган бўлсам сизлардан узр сўрайман.

Биз ўша даврнинг қиёфасини, реал жараёнларини тасаввур қила оламизми? Қиламиз, лекин тўла эмас. Ҳар биримиз ўз савиямиз ва билимимиз даражасида. Билимимиз, савиямиз

эса ҳар хил, шунинг учун ўтмиш ҳақидаги тасаввурлар хилма-хил, ранг-баранг ва баҳсли. Шундай бўлиши керак, шундай бўлиши фойдали. Демак ўтмиш қиёфасини тиклаш учун жуда кўп ўрганиш лозим, чунки тараққиёт тинмай одимлайди. Одамлар, анжомлар, табиат ҳатто ўтмишдаги сўзлар ҳам ўзгариб боради. Ўтмишни яқинроқ билиш учун ўзгариб борувчи инсониятни, табиатни, иқлимни ҳатто урф-одатларни, санъат ва маърифатни, кийим-бошдан тортиб, нималарга эга эканликларини билишимиз керак.

Ҳар бир давр бизларни тараққиётнинг маълум поғонасига элтиб, сўнгра ўтмишга айланади. Мавжуд кишиларга ўша тараққиётнинг энг юқори нуқтасидан туриб фикр юритиш имконияти бор. Лекин биздан юқорига кўтарилиш келажакка насиб қилади холос. Ўтмишнинг нуқсонларини кўра олиш мумкин, келажакнинг нима нуқсонларга йўл қўйишини билиш қийин. Инсониятнинг мақсади юқорилаш, қуйи тушиш эмас.

Биз ушбу асаримизда Қўқон хонликлари давридаги миллатимизнинг, юртимизнинг ўзига хос жиҳатларини имконият даражасида ёритиш, у давр бизлар билан қандай бошланиб, қаерда ва қандай хайрлашди, нималарни тухфа қилиб ва яна нималарни юлиб кетди. Қандай хайрли ишлар қилиниб, нималар амалга ошди, уларнинг жафокашлари кимлар эди. Худди шу каби эзгуликка кимлар раҳна солди, миллатнинг ғурурини топтаган, унга зулм қилган аблаҳлар кимлиги ҳақида сўз юритамиз. Ўтмишнинг ноқис асоратларини даволаш билангина бахтли келажакка эришиш мумкин.

Бир вақтлар хонлар тўғрисида ижобий фикр билдириш мутлақо мумкин эмас эди. Уларни қонхўр, зулмкор қилиб кўрсатиш ва у даврларда мутлақо адолатли ишлар бўлмаган деб таърифлаш талаб қилинарди, айтиш чоғда баъзи ижодкорлар ўша хон ёки султонларни осмону фалакка кўтариб мақтамоқдалар. Бу икки хил усул ҳам тўғри эмас. Биз ўтмиш кишиларини ким бўлишларидан қатъий назар, қандай бўлган бўлсалар шундай таърифлашимиз лозим. Фақат шундай қилсақкина келажак учун фойдали ва ибратли бўлади.

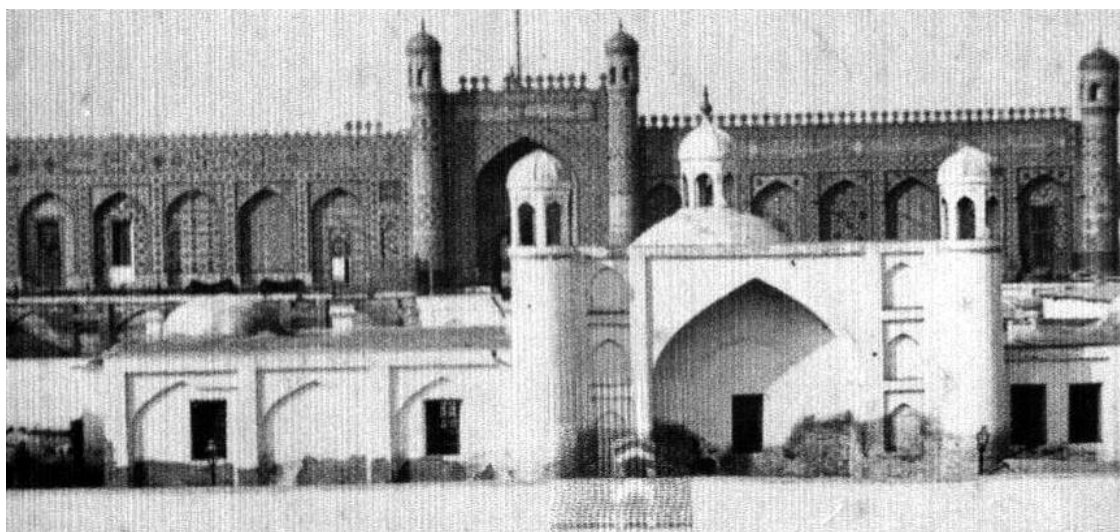
Афсуски, кўпгина замонларда айрим кишиларнинг лоқайдлиги ёки худбинликлари оқибатида анча-мунча жараёнлар ёритилмай қолади ёки бузиб кўрсатилади. Бундай ноқислик чинакам гўзалликларни бузиб кўрсатади, аксинча кераксиз ишлар муболаға қилинади.

Бундай нодонлик оқибатида келажак учун зарур бўлган қанчалик улуғ ишлар изсиз йўқолиб кетади, бизлар учун ўша ишлар атрофидаги муболағалар, афсоналар, ривоятлар етиб келади. Ҳар бир давр келажак учун масъул эканини билмай яшаши жиноятдир. Ўтмишнинг мавҳум асоратлари албатта келажакка маълум миқдорда ўз таъсирини кўрсатади. Адашиб қолмаслик учун ўтмишни чуқур ўрганиб тўғри ёритишдан бошқача йўл йўқ. Қўқон хонликлари тўғрисида ҳужжатли ва бадиий асарлар талайгина ёзилган, кўплаб илмий ишлар ва диссертациялар ёқланган. Унчалик кўхна, унчалик узоқ бўлмаган бу давр менимча яхши ёритилмаган, баъзи бир тадқиқотчилар нотўғри йўлдан юрганлари ҳам аниқ. Тарихий-ҳужжатли асарлар ҳали жуда кўп ёзилиши лозим, айтганда улар бадиийлик шарбати билан суғорилиб, ўша воқеа-ҳодисаларнинг сабаб ва оқибатларини тўғри ёритмоқ жуда-жуда зарур. Хонликлар даври ўтмишимиз, тарихимизнинг бир қисми бўлгани учун ҳам ўша даврларни билишга, ўрганишга масъулмиз, шу заминда яшаганимиз учун янада.

Хурматли ўқувчи, мана биз неча хил китоблар ва қанча-қанча ҳужжатлар яна қанча эскириб чанг босган ёзувларни титкилаб, тарихимизнинг бир лавҳасини акс эттирдик. Ана шу қисқагина ёзувлардан маълумки, биз яшаб турган заминда боболаримиз, момоларимиз нақадар мураккаб, захматли баъзан даҳшатли йўлларни матонат ва ишонч билан босиб ўтганлар. Бу ватаннинг келажagini, яхлитлигини таъминлаш учун қанча тер ва куч-ғайрат сарфлашган, қон тўкишган, жон беришган. Биз бу бўстонни янада обод қилишимиз, чаманзору боғу бўстонларни, яшиллик салтанати-ю жонивор оламини, сайроқи қушлару булбулларини, шўх оқар жилғалари-ю анҳорларини асраб авайлашимиз лозим. Мамлакатимиз олимлар, донолар, фидоийлар юртига айлансин. Менинг ба асарим юксак илмийликка ҳам бадиийликка ҳам даъвогарлик қилмайди, қизиқарли саргузашт ва ҳикоялар билан безаганим ҳам йўқ. Энг зарур керакли

китоблар ва ҳужжатлар асосида ўз мулоҳазамни қушиб, қисқагина ўша даврни ёритишга ҳаракат қилдим. Бу асарни кичик бир қўлланма деб қабул қилишларингни хоҳлайман. Қайсидир дўстларимиз зикр қилинган бу даврни кенгроқ ёритиб мукаммал асарлар яратишади деб умид қиламан. Қанақадир хатолик ёки чалкашликка йўл қўйган бўлсам, олдиндан узр сўрайман. Бу асар мукаммал илмийлик ёки бадийликка даъвогарлик қилмайди.

Вақт ўтиши билан кимларнидир манфаатига мослаб тарихни ўзгартириб ёзиш каби бузғунчиликлар учраб туради. Бундай мудҳиш хатолик кўпинча юртимизнинг гўзал кишилари қиёфасини бузади, аксинча қайсидир бадбашара кимсани улуглаб юборади. Мен ана шундай ноқисликдан эҳтиёт бўлиб қалам тебратдим.

ФАРҒОНА ВОДИЙСИ

Тоғлар орасида жойлашган водий. Тянь-шань, Ҳисор, Олой тоғ тизмалари билан ўралган. Водий Ўрта Осиёдаги аҳолиси энг зич жойлашган ўлка. Андижон, Наманган, Ўш, Жалолобод, Марғилон водийнинг энг қадимий шаҳарларидан ҳисобланади. Ғарбда ва Шимолий Ғарбда Қўқон, Хўжанд, Конибодом, Ўратепа (Истрафшон) шаҳарлари жойлашган. Жаннатмакон бу ўлканинг табиати ранг-баранг, ерлари серҳосил, оқар сойлар ва боғу роғлардан ташкил топган. Аҳолиси ҳам табиатига монанд хилма-хил бўлиб, ўзбеклар, қирғизлар, тожиклардан иборат. Бундан ташқари неча хил элатлар ва миллатлар ёнма-ён, қўни-қўшни бўлиб яшаб келганлар. Қўқон шаҳри атрофи бир неча йирик қишлоқ ва туманлар билан ўралган бўлиб, бу ерда илм-фан, маърифат, хунармандчилик яхши ривожланган эди. Водий Бухоро Амирлигига расман тобе бўлса-да, ўлпон тўлашдан бошқа масалаларда мустақил ва эркин бўлиб, аҳолининг савияси, маданияти, жанговорлиги бошқа ўлкалардан юқори эди. Водийда оқар сувлар (Норин, Қорадарё, Сўх, Исфара, Шохимардонсой, Ғовасой, Чодаксой) кўп. Айниқса ер ости сувлари янада сероб. Водийнинг эркесвар, жасур одамлари учун Бухоро Амирлигига бўлган тобелик ёқмас, йирик шаҳарлар тобеликдан юз ўгириб мустақил иш юритишлари натижасида зиддиятлар келиб чиқар, гоҳо исён чиқиб катта хунрезликларни келтириб чиқарар эди. Қўқон шаҳарлар ичида ўзининг кўпгина хусусиятлари билан ажралиб туради. Фарғона водийсининг ғарбий қисмида Сўх дарёсининг қуйи оқимида жойлашган. Этимологияси ҳақида турли фикрлар мавжуд. Кўпгина манбаларда «Ҳавоканд» яъни «гўзал», «ёқимли» ёки шамол шаҳри маъносидан учрайди. Қадимги Қўқон Ҳиндистон ва Хитой қарвон йўлида жойлашган бўлиб, муғуллар истилоси даврида вайрон қилинган. XIV-асрга келиб Қўқон янгидан қаддини тиклади. Гўзал шаҳарлар қаторидан жой олиб ўзининг илгариги мавқеини тиклаб олди.

ШОҲРУҲХОН (БИРИНЧИ ХОН)

Хукмрон энг аввало ўз миллатининг энг меҳрибон кишиси бўлиши билан бирга уларнинг шиғокори, ўзидан воз кечган фидоийси бўлиши лозим.

Айтишларича, жангда мағлуб бўлиб чекиниб келаётган Бобур ва жангчилари Қўқон шари чеккасидан ўтаётиб сой бўйида андак дам оладилар, жўнашларидан аввал, зарли либосларга ўралиб олтин бешикка бойланган бир болани ташлаб кетадилар. Бу воқеадан ўша мавзеда истиқомат қилувчи «Чанкат», «Сарой» ва «Тарғова» гуруҳи вакиллари огоҳ бўладилар. Ул уч тоифа халқ болани эъзоз-икром билан олиб ўз жойларига қайтибдилар. Қуръа ташлаш йўли билан болани «тарғова» жамоаси, жавоҳирлар ва олтин бешикни «сарой» ва «чанкат» жамоалари бўлишиб олибдилар. Боланинг номини Олтин бешик қўйибдилар. Олтин бешикнинг шажараси қуйидагидан иборат. Султон Элик, унинг ўғли Худоёр, унинг ўғли Муҳаммад Амин, унинг ўғли Абулқосим, унинг ўғли Шоҳмастбий ва ниҳоят Шоҳмастбийдан Шоҳруҳбий дунёга келади.

Шоҳмастбийни баъзи манбаларда Аширбек деб ҳам атайдилар. 1709 санада Минг қабиласи билан Чодак хўжалари ўртасида бўлиб ўтган қақшатқич уруш натижасида Минглар қабиласи ғолиб чиқди. «Кўк тўнли»лар истиқомат қилувчи ерда қалъа қурилиб, «Хўқанд хонлиги»нинг дорилхалофатига айланди.

Олтин бешикдан икки юз йил ўтиб дунёга келган Шоҳруҳбий ниҳоятда хушрўй, қобилиятли ва жасур йигит бўлиб ўсади. Шикор пайтида найза билан бир йўлбарсни ярадор қилиб барчани қойил қолдиради. Ўша даврларда Қўқонни (Хўқанд) Чодак «хожа»лари бошқариб турардилар. Ўзбек жамоалари биргаликда маслаҳатлашиб Шоҳруҳхонни хон қилиб кўтарибдилар. Бу воқеани вақтинча махфий тутишиб хийла ишлатибдилар. Хушрўй бир қизни Чодак хокимига турмушга чиқаришиб, тўй қилибдилар, тўйга ташриф буюрган барча «чодак хожалари»ни сўйиб ўлдирибдилар ва лашкар тортиб Чодакни забот қилибдилар. Бу ишлар амалга ошгандан сўнг Шоҳруҳхонни Қўқоннинг хони қилиб кўтарибдилар. Икки сойнинг ўртасига яъни «Кўк тўнли азизлар» мавзеига хонлик қароргоҳини қурибдилар. Бу воқеа 1709 йил (милодий) 1121 хижрий йилда содир бўлган. Шоҳруҳбий ўн икки йил хонлик қилиб 1721 йилда вафот қилган. Ундан уч ўғил таваллуд топган: Абдурахимбек, Абдулқаримбек, Шодибекдир.

«Тарихи Шоҳруҳ» асарида Қўқоннинг биринчи хони Шоҳруҳхоннинг ўлими билан боғлиқ бир воқеа эътиборни жалб қилади:

Шоҳруҳхон наманганлик Мулла Бозор Охунднинг муридларидан бирини ўз хизматида ишлатиб юрар эди. Мулла Бозор Охунд Қўқонга келиб Шоҳруҳхондан ул муриддини озод қилишни илтимос қилади, хон илтимосни рад қилади. Шайх хондан хафа бўлиб, бир муриднинг уйига бориб, деворга Шоҳруҳхон тасвирини тушириб, суратни ўқ-ёй билан отади. Ўша куни хоннинг қўлига яра чиқиб вафот қилган эмиш. Бу воқеа 1721 йили содир бўлган.

* * *

Шомастбийнинг обрў-эътибори жуда юқори бўлиб, давлатманд киши эди. Унинг тасаруфида серхосил ерлар, боғу роғлар бўлиши билан бирга йилқи ва эчкилар, зотли сигирлар ва арабий отлари ҳам бор эди. Унинг хонадонидан ҳар доим меҳмондорчилик ва зиёфат тинмас, теварак-атрофдаги энг хос кишиларнинг қадами аримас, ёшу кексалар уни ҳурмат қилиш билан бирга хон авлодидан деб эъзозлашар эди. Олтинбешикхонни вояга етқурган бу оила, минглар уруғининг (ўзбекия) энг нуфузли хонадони ҳисобланар, барча уруғ, хатто бошқа уруғлар ҳам уларга хавас қилиб ҳурмат билан қарар эдилар. Уларнинг насллари аксарият эркалар бўлиб, бошқа нуфузли оилалардан келин олишар, бири-биридан гўзал, паҳлавон йигитлар улғайиб етишар, улар мавқеи жиҳатидан ҳам йирик хонадон бўлиб, теварак-атрофларда бири-бирини қўллайдиган хешу ақраболар беҳисоб, иқтисодий ва жисмоний бақувват бу хонадон билан рақобатлашадиган куч яқин атрофда топилмас эди.

Тарғова, Чанкат қишлоқлари тўқайзорлар билан туташиб кетган, тўқай ичи парранда-ю даррандаларга бой, қуён-тулкилар югуришиб юришар, қирғовуллар патирлашиб учишар, онда сонда бўри ва қоплон каби йиртқичлар ҳам учраб турар, ҳатто ёввойи тўнғиз ва йўлбарслар ҳам бор эди.

Шомастбийнинг энг сеvimли машғулотларидан бири овга чиқиш бўлиб, тўнғич ўғли Шохрухбий доимий ҳамроҳи эди.

– Шохрух, мен билан овга чиқасанми? – деди Шомастбий ўғлига меҳр билан тикилиб.

– Албатта дадажон, ов қилишни жуда хуш кўраман, – деди Шохрух қувончи ичига сиғмай. – Қачон борамиз?

– Эртага тонг чоғи.

Овнинг жуда гаштли бўлишига ишонган ота-бола бир неча машхур овчилар қуршовида тўқайзорга кириб келишди.

– Қулоғингда бўлсин ўғлим, овчи жасур бўлиш билан бирга жуда зийрак ва сезгир бўлмоғи лозим. Ҳеч қандай ҳолатда шошилиб қолмагин, чаққонлик билан шошқалоқлик бошқа-бошқа хусусиятлардир.

– Буни эсимдан чиқармайман, ота.

– Яхши, ҳар доим гапимга қалбинг билан қулоқ соласан, бу хусусиятинг улуғлик аломати.

Сени келажакда катта ишлар кутмоқда.

– Ишончингиз учун раҳмат.

– Жуда ҳам ичкарилаб кетманглар, йўлбарслар ҳам борлигини эсдан чиқарма.

– Мен йўлбарс билан бир неча бор тўқнаш келганман.

– Йўлбарс йиртқичлар ичида жуда мард ҳисобланади, у одамларга беسابаб ҳужум қилмайди, лекин ёввойи тўнғиз ўта хавфли махлуқ, орқа-олдига қарамай ҳужум қилади, унчамунча зарба билан нобуд ҳам қилиб бўлмайди.

– Ота бизга рухсат берасизми?

– Майли ўғлим борақол, Шомансур доим ёнингда бўлсин.

– Сизлар қайси томонга борасизлар?

– Биз чапга, сизлар ўннга. Раҳимқул шу ерда қолиб тушлик тайёрлайди. Учрашув жойимиз ҳам шу ерда бўлади.

– Мен сизга қирғовул олиб келаман.

– Худо омадларингни берсин, овларинг бароридан келсин.

Шохрухбий дўсти Шомансур билан тўқай ичкарасига от солдириб кетдилар. Тўқайнинг ҳайвонот олами ранг-баранг бўлиб, жуда ҳам бой эди. Баҳайбат дарахтлар орасидан ёввойи қуёнлар югуриб чиқишар, ҳар хил қушлар париллаб чиқиб ўзларини панага олардилар. Ахён-ахёнда хуркович жайронлар ҳам учраб, қуюндек югуришиб бир лаҳзада кўздан ғойиб бўлардилар. Қувончини ичига сиғдиролмаган Шохрухбий отилиб чиққан жайроннинг кетидан от солди, ўлжасининг орқасидан қувишга берилиб кетиб, анчагина ичкарилаб кетди. Йўрғанинг чопқирлиги жайроннинг абжирлигига бас келолмас, терлаб-пишиб югуришда давом этарди. От сесканиб кетди, пишқирикқа ўхшаган товушдан илқис тўхтади.

Атиги йигирма қадам нарида совуқ кўзларини Шохрух томонга қадаб баҳайбат йўлбарс депсиниб турарди. Думини гажжак қилиб наъра тортишидан ҳамла қилмоқчилиги сезилиб турарди. Йўлбарс икки сабабга кўра одамга ҳужум қилиши мумкин. Болалаган пайтда инига яқин келиб қолинса, очликдан ўта қийналган ҳолатда ёки бирор сабабга кўра ярадор бўлса одамдан ўч олиши аниқ. Ўз кучига ишонган Шохрухбий ўзини йўқотиб қўймади, у илгарилари ҳам ҳар хил йиртқичларга дуч келган, лекин ҳозиргидек бундай яқин масофадан унга рўпара бўлмаган. У ўйланиб қолди, агар орқасига қочса йиртқич албатта ҳамла қилади, жойида кимирламай туришнинг иложи йўқ, чунки от сесканиб титрамоқда, илқис ҳаракат қилиб ишни бузиб қўйиши мумкин. Йўлбарсни камон билан қулатиб бўлмайди, аксинча яраланиб каттиқ ҳужумга ўтади. Қўлидаги найзани шайлади, йўлбарс наъра тортиб яна ҳужумга ўтади.

Қўлидаги найзани шайлади, йўлбарс наъра тортиб яна яқинлаша бошлади. Қандай чиройли жонзот ўйлади Шохрух, бир зарба билан қулатиш мумкин, лекин жонивор увол бўлади. Ахир у тўқайзорнинг ярашиғи-ку, ҳайвонлар подшосини ўлдириш инсофдан эмас. Ўйланиб ўлтиришга фурсат қолмади, қўлидаги найзанинг тўмтоқ томони билан сакрашга шайланган йиртқични зарб билан урди, кўз очиб юмгунча иккинчи бор орқа оёғининг юқори қисмига янада кучлироқ зарба берди. Хавф-хатар чекина бошлади, орқа оёғидан қаттиқ зарба олган махлук оқсаб-оқсаб чекина бошлади. От чоптириб етиб келган Шомансур ажойиб манзарани кўриб жойида анграйиб қолди.

- Бу йўлбарс-ку, – деди у ҳовлиқиб. – Сизга хужум қилмадимми?
- Қилмоқчи бўлди, лекин эплай олмади.
- Найза санчдингизми?
- Йўқ, кети билан урдим.
- Ҳазиллашяпсизми?
- Йўқ, чиндан айтаяпман.
- Нега бундай қилдингиз?
- Ўлдиргани кўзим қиймади.
- Йиртқичга шу даражада шафқат қилиш хавфли-ку.
- Хавф-хатар олдида ўзингни йўқотмасанг, ҳар қандай офат чекинишга мажбур бўлади.
- Орқага қайтамизми? Мен йўл-йўлакай ов қила олмадим, лекин сизни ахтаравериб чарчадим.

Анча-мунча ўлжа билан қайтишган йигитлар, гулхан атрофига бориб ўтирдилар.

- Отам келмадиларми?
- Ҳали замон келиб қолишса керак, – деди Раҳимқул. – Таом олиб келайми?
- Ҳозирчалик чой келтирсанг етарли.
- Хўп бўлади.
- Нима таом тайёрладинг?
- Кийик гўштидан кабоб қилдим.
- Қирғовул гўштидан шўрва тайёрла, дадам хуш кўрадилар.

Шохрухбийнинг йўлбарс билан олишгани бутун қишлоққа ва аста-секин тева-рак-атрофга ёйила бошлади. Биров у деса, биров бу дейди. Шохрухбий ёлғиз ўзи қаттакон йўлбарс билан олишиб, найза билан ҳалок қилибди деса, яна кимдир йўқ, қуролсиз қўли билан маҳв қилибди дейди. Шох авлодидан бўлган Шохрухбийнинг обрў-эътибори ўн чандон ошиб кетди.

- Чинакам шох авлодидан-да.
- Шох бўлишга муносиб йигит-да.
- Жасурлиги ҳусни-жамолига монанд.

Карнай-сурнайнинг садоси худди оламни титратаётгандек, еру осмон унга жўр бўлиб рақсга тушаётгандек. Барча шод, барча хуррам, қувончлар ҳамма ерни тутиб кетган. Соддадил, одми кишиларнинг энг сеvimли одатлари тўю-томоша, сайил, ўйин-кулгилар. Имкониятлари чекланган, юпун, ярим оч, қўли юпқа бу ночор одамлар ана шундай томошалардан тасалли топиб, ўйин-кулгу билан ўзларини овутиб, омонат қувончлар билан кифояланар эди. Теварак-атрофдан тумонат одамлар йиғилган. Шомастбий ўз ҳисобидан сайил уюштириб, элу юртга ош бермоқда. Бундай анжуманлардан кўзланган мақсад кишиларни жамлаб обрў-эътибор олиш, ўғли Шохрухбийни элга танитиш. Ҳар сафаргидек халқнинг меҳрини қозонган санъаткорлар, қизикчилар, аскиячилар, созандалар ҳамда энг номдор полвонлар кураши ҳар доим сайилнинг диққат марказида бўлади. Уларнинг бахслари қийқириқлар ва олқишлар билан бир неча соат давом этади. Гоҳо полвонларнинг кураши натижасиз тугаб эртасига давом этади. Шундай полвонлар борки, кураги ерга тегмаган. Уларнинг курашлари барчани ҳаяжон-

лантириб юборади, тинимсиз қийқириқлар остида ўтадиган бундай баҳслар кишиларни икки гуруҳга ажратиб юборади, ажралиш бир қанча баҳс-мунозараларга, ҳатто жанжалларга сабаб бўлади. Бугун полвонлар ичида асло енгилмаган Халилхўжа полвон ҳам бор, у ҳали бирор маротаба ҳам енгилган эмас, бир неча йилларки биринчиликни қўлдан бермайди. Алпқомат Халилхўжа полвон табиатан ҳалол, чиройли ва гавдали йигит. Гавдаси кўрғошиндек оғир, ердан узиб бўлмайди, бели чўяндан ҳам қаттиқ, қўли якка суяк, илиги тўла, бадани темир деган гаплар юради. Бош ҳакам унинг номини айтиб, талабгор борми деганда ҳамма барава-рига қарсак чалиб юборди, бақиритиб олқишлади. Ҳаммаёқ жим-жит, ким ҳам юрак бетлаб чиқар экан деган шивирлашар бошланди. Ҳар сафаргидек дадил отилиб чиқадиган даъвогар йўқ. Жимлик анчагина ҳукм сурди, наҳотки... наҳотки деган гаплар бошланди, энг қизиқарли кураш бўлмас экан-да. Ҳакам даъвогар топилмаслигини тушуниб навбатни майда-чуйда полвонларга беришга оғиз жуфтлаган эди, «мана мен даъвогар» деган товуш эшитилди. Ҳамма ҳайрон, ҳамма таажжубда. Баъзилар кўзларига ишонишмайди. Даврага Шомастбийнинг ўғли Шохрухбий кириб келди. Бундай бўлишини Шомастбийнинг ўзи ҳам кутмаган эди. Унинг атрофидагилар хавотирлик билан унга тикилдилар.

– Майли, – деди Шомастбий бироз мулоҳаза қилиб. – Майдонга чиқдимми тамом, энди қайтариб бўлмайди, ўғлим ўз кучига ортиқча баҳо берадиган бўлиб қолган чамамда.

Ҳаяжонли кураш бошланди. Халилхўжа полвон Шохрухбийга нисбатан икки баровар улкан, бундай давангирни йиқитиш учун унга тўрт баравар куч керак. Полвонлар роса чиранишди, шунча йиллар давомида катта тажриба орттирган Халилхўжанинг синовдан ўтган усуллари иш бермас, куч-қувватда бундай рақибни асло учратмаган. Уринишлар ҳам, шиддат ҳам бефойда. Вақт ўтган сари чарчаш ўрнига рақибининг кучига куч қўшилиб бормокда. Уни биринчи марта кўрқув эгаллай бошлади. Борди-ю енгилса, шунча йиллик шон-шухрат чилпарчин бўлади, енгилмас деган фикр синади. Ана шу кўрқув уни мағлубият томон етаклай бошлади, ишонч йўқолиб кучи камайиб борарди. Чарчаш ва рухий толиқиш бошланди. Кутилмаганда Халилхўжа полвон ердан узилиб бир газ юқорилади, чирпиракдек бир айланиб Шохрухбийнинг оёғи остига кулади. Қий-чув, шовқин-сурон, қарсаклар ҳеч қаерга сиғмай кетди, олқишлар анча пайтгача тинмади. Нима бўлганини англашга ҳам улгурмаган полвонни Шохрухбек даст кўтариб ўрнидан тургазиб қўйди-да, елкасига уриб қойил қолганини изҳор қилди. Халилхўжа ўзига келди, юзига қизил югуриб Шохрухбий томонга таъзим қилди, мардлиги учун миннатдорчилик билдирди. Шохрухбийнинг таклифи билан анжуман учун ажратилган энг катта соврин Халилхўжа полвонга берилди ҳамда банорас тўн кийгизиб, шоҳи қийик ҳам боғлаб қўйишди.

– Дада, мендан хафа бўлгандирсиз, – деди у хайиқибгина отаси томон яқинлашиб.

– Хафа бўлганимни билиб турибсан ўғлим, – деди Шомастбий ўғлига таънаомуз тикилиб. – Мени қанчалик асабийлашишимни билиб туриб шу ишга азм қилдинг. Борди-ю мағлуб бўлсанг нима деган одам бўлар эдик?

– Дадажон, ахир кўрқмасликни, мағлубиятдан чўчимасликни ўзингиз ўргатгансиз-ку?

– Ғалабага ҳисоб-китоб қилиб эришилади, у таваккалчиликни ёқтирмайди.

– Мен ахир барча нарсани ҳисоблаб бу ишга қўл урдим, шунинг учун ютиб чиқдим-да.

– Мағлуб бўлишинг ҳам мумкин эди.

– Ғалабани қўлга киритиш учун мағлубиятни ўйлама деб эдингиз.

– Мен сен хон бўлишингни хоҳлайман, полвон бўлишингни эмас.

– Бундан буён бундай иш қилмайман.

– Ҳа майли, ҳар ҳолда омад сен томонда бўлди, энди кераксиз ишларга қўл урма.

Карнай-сурнай овозлари оламни ларзага солар, Шохрухбий хурсанд эди. Битта ўта хатарли тасодиф чекинди, яхшилик билан яқунланди. Агар мағлуб бўлганида хонлар авлодининг хонадони шаънига яхши бўлмас эди. Бунини Шохрухбий яхши ҳис қиларди.

- Ойбарчинга совчилар келишибди, нима дейишни билмадим.
- Қизингни жуда кўхлик деб эшитган эдим, – деди Аширбек дўсти Юсуфга тикилиб. –

Ўзимиздан ортмас эди-ю...

- Мен ҳам шундай фикрда эдим.
- Ким экан у совчилар?
- Чодакдан келишибди.
- Чодак хожалариданми?
- Худди шундай.

– Улар икки гуруҳга бўлинишган, бирлари маҳдуми Аъзам деса, бошқалари Ҳазрат Офокхўжанинг авлодлариданми деб даъво қиладилар. Улар анча йиллардан буён бизнинг юртимизга хўжайинлик қилишдан воз кечмай келмоқдалар.

- Бизнинг ҳудудларимиз Бухоро Амирлигига қарайди-ку?

– Амир ўз ҳукмронлигини шуларга суяниб амалга оширади, улар ўлпон устига ўлпон йиғиб халқни безор қилмоқдалар.

- Бек ака, ўзимиз мустақил бир салтанат тузсак бўлмайдими?

– Айтишга осон, бундай ишларни амалга оширишни бизлар ҳам кўп ўйлаганмиз, ҳозир-чалик бу ишларнинг ечими топилган эмас.

- Мен нима қилай ака?
- Сен розилик беравер.
- Сиз шунга розимисиз?

– Ҳа, мен розиман. Қизалоғингни «хожалар» уруғига узатиш ҳар томонлама бизлар учун фойдали. Тўйни ўзимиз ўтказиб берамиз.

- Раҳмат бек ака, менга жавоб.

– Тўйнинг маслаҳати учун алоҳида келасан. Катта базм уюштирамиз, барча сарф-харажатларни ўзим қиламан.

Минглар уруғидаги аҳилликка барчанинг ҳаваси келар, улар худди бир оиладек бирга меҳнат қилиб, бирга қувонишар, бир-бирларига ҳамдард ва меҳрибон эди. Мавсумий ишлар, дехқончилик муаммоларини, айниқса ариқларни тозалаш, ерларни ўзлаштиришда бир тану бир жон бўлиб меҳнат қилишар, бирор киши иморат қурмоқчи бўлса ҳашар йўли билан бир неча кун ичида битказиб беришарди, шу боис бу уруғнинг теварак-атрофдагиларга нисбатан мавқеи жуда ортиқ бўлиб, тўй ва маросимлари ҳам бамаслаҳат ва тартибли ўтарди.

Шомастбийнинг таклифига биноан теварак-атрофдан нуфузли ва хос одамлар кириб кела бошлашди. Меҳмондорчилик баҳонасида Шомастбий узоқ вақтлардан буён ўйлаб юрган режасини амалга ошириш чораларини маслаҳатлашиб олмоқчи.

– Ҳурматли оқсоқоллар, чодаклик хожалар Юсуфхўжанинг қизига совчи бўлиб келибдилар, – деди Шомастбий уларга маъноли тикилиб. – Биз бажонидил розилик бердик. Анча вақтдан буён мўлжаллаб келаётган ишларимизни амалга ошириш фурсати етганга ўхшайди.

- Сиз нима десангиз биз тайёрмиз, – дейишди оқсоқоллар бир овоздан.

– Келишиб олганимиздек тўйни тантанали ўтказамиз, барча Чодак хожаларини таклиф қиламиз. Улар эртага жавоб олиш учун келадилар.

- Бўладиган ишларни бўлишиб оламиз.

Теварак-атроф оқсоқоллари билан гапни бир жойга қўйгандан сўнг Шомастбий тўй тай-ёргарликларини кўра бошлади. Тўй қайси куни бошланади, неча кун давом этади, нечта хонадон жалб этилади барчаси режалаб қўйилди. Тўйга барча Чодак хожалари таклиф қилинди. Сарпо ва совға-саломлар тайёрлаб қўйилди. Бу тўй жуда дабдабали бўлмоғи даркор, чунки унинг якуни юрт тақдирини ҳал қилиши мумкин.

Чодак хожалари таклифни жуда мамнуният билан қабул қилдилар, чунки бу қуда-андачилик энг нуфузли «Минг» уруғи билан дўстлик риштасини мустаҳкамлайди, теварак-атрофдаги

мавқелари янада ошади. Улар катта совға-саломлар билан кириб боришга тайёрлана бошладилар.

– Менга қара Эргашхўжа, бўлажак тўйга жуда пухта тайёрланишимиз лозим. Теварак-атрофда тўйга таклиф қилинмаган бирорта қишлоқ ёки овул қолмасин. Барчанинг меҳрини қозонишимиз шарт ва зарур. Қазии-қаргаларни мўл қилинглари, қимиз ва қимрон ҳам эсингдан чиқмасин. Қанча кўю-эчки кетса аяманглари.

– Барчасини бажарамиз, асло хижолат бўлманг.

– Ҳа айтгандек, анчагина шароб ҳам ғамлашимиз керак.

– Бироз тушунмайроқ турибман ота, – деди Эргашхўжа ҳайратини яширмай. – Ахир сиз тўйларимизда шароб ичишни таъқиқлаб кўяр эдингиз-ку?

– Бу сафар шароб ичишга рухсат бераман. Сабабини сўраб ўтирма, буни кейинроқ биласан.

– «Хожалар» учун заррин тўн тайёрлайликми?

– Менимча бунга зарурат бўлмаса керак.

– Нега? Улар икки юз киши бўлиб келишар эмиш.

– Йигитларга шундай топшириқ берасан, хожаларнинг бирортаси менинг ижозатимсиз кетиб қолмаслиги керак.

– Барча топширигингиз бажарилади.

– Сенга рухсат, менга Шоҳрухбийни чақириб кўйинглари.

– Йўлбарс билан бўлган олишувдаги жасурлигингни эшитдим, – деди у ўғлига меҳр билан тикилиб. – Анчагина қалтис ҳаракат қилибсан.

– Бундай жасорат кўрсатишни сиздан ўрганганман.

– Катталардан кўп нарса ўрганиш жуда яхши фазилат, лекин ҳар қандай ҳолатда ҳаётингни хавф-хатарга кўйиб ҳаракат қилма.

– Келажакда бунга эътибор бераман.

– Бир йиртқични омон сақлайман деб жуда қалтис иш қилибсан. Агар озгина адашиб қолганингда йўлбарс сени авайлаб ўлтирмас эди.

– Йўлбарслар одамларга ноўрин тажовуз қилишмайди деган эдингиз...

– Тўғри, шундай деганман. Сен ҳам уларга ноўрин тажовуз қилма дейман, лекин хужумга учрасанг ҳар қандай йўл билан ўзингни ҳимоя қилишга ҳақлисан.

Шоҳрух отасининг ўғитларини сўзсиз бажарар, ана шу сифати билан унинг чинакам меҳрини қозонган эди. Шунинг учун бу бироз қизариб отасига тикилганича индамай қулоқ соларди.

– Ўғлим, бугун мени ҳар қачонгидан ҳам диққат билан тинглагин. Бизлар хон авлодидан эканимизни ҳар доим эслаб юрмоғинг лозим. Сени келажакда улкан ишлар кутмоқда, бундай ишларни фақат жасурлик билангина бажариб бўлмайди. Сен бошқалардан кўра укувли, билимли, бардошли ва сезгир бўлмоғинг лозим. Кишиларнинг кўнглидан нелар ўтаётганини гапирмасларидан аввалроқ билишинг, дўст билан душманни, хушомад билан самимийликни ҳамма ерда фаҳмламоғинг лозим. Эҳтимол сен яқин кунлар ичида ўлкамизнинг ҳукмрони бўларсан. Ҳукмрон бўлиш эса ўта масъулият, ўта нозик ва хавфли вазифа. Ана шулар ҳақида ўйлаб кўрганмисан?

– Бу масалалар хусусида чуқур бир билимга эга эмасман.

– Бухоро Амирлигига тобе эканлигимизни яхши биласан. Амир бизларни гўё ўғай фарзандидек кўради. Юртимизни кўркувда ушлаб туриш учун мутаассиб руҳонийлар, риёкор хушомадгўйлардан усталик билан фойдаланади. Жаҳолат ва илмсизликнинг авж олиши учун айни муддаодир. Шундай гўзал ўлка, шундай истеъдодли миллат ривожланмаётганининг сабаби шунда. Минг уруғи теварак-атрофдаги музофотлар ичида энг улкан, энг аҳил эл. Шу

сабадан мустақил бир салтанат тузиш йўлидаги энг улкан, энг қийин вазифа бизнинг зим-мамизда бўлади. Бу йўлдаги тўсиқларнинг барчасини биз ҳали билмаймиз, лекин бир нарса равшан. Халқ амирнинг зулмидан, бизларнинг камситилишимиздан тўйган, учкун чиқса бас, у алангага айланади. Амир бизга бўлган ҳукмронликни хожалар қўли билан бажаришига сабаб шуки, юртимиздан олинаётган даромаднинг бир қисмига уларни шерик қилиб қўйган. Чумолидек увол бўлган бу кишилар бизларга ҳукмрон бўлганликларидан қувониб амирга садоқат билан хизмат қиладилар. Биз бу дастгоҳни яқин ўртада синдириб ташлаймиз, янгисини тузиш эса бениҳоя қийин ва хатарли. Умид қиладиган жойимиз шуки, халқнинг хоҳиши биз томонда халқ жуда қудратли мўъжиза.

Чодак атрофи тоғлар билан ўралган. Чодаксоё бўйида жойлашган бир неча кичик-кичик қишлоқлардан иборат. Аҳолиси сийрак бўлиб, тирикчилик учун зарур бўлган неъматлар етиштириш чекланган. Асосан наъматак ва ҳар хил гиёҳлар тайёрлаш, ўрик ва ёнғоқ мевалари етиштириш билан шуғулланишар, деҳқончилик учун яроқли ерлар кам бўлганлиги учун кўпчилик чорвачилик билан шуғулланар эди. Табиат инъомларининг чекланганлиги, ҳунармандчиликнинг йўқлиги сабаб бу ерларда катта мулк эгалари ҳам йўқ. Турмуш тарзи жуда одми, аҳолиси ўзбек ва тожиклардан иборат бўлиб, тинч ва осойишта ҳаёт кечиришар, шўх оқар ягона сойнинг шовқинини ҳисобга олинмаса, доим сокинлик ҳукм сурарди. Ҳавоси тоза, табиати гўзал бу масканнинг одамлари жуда ювош, соддадил бўлиб ҳукмронлик қилиш учун ҳеч қандай қудратга эга эмасдилар. Ўзларини улуғ зотлар авлодидан деб билгувчи хожалар Бухоро Амрининг қўғирчоғи эдилар холос. Кимнингдир ташаббуси билан барпо қилинган бошқарувнинг бу усули жуда заиф, ҳеч қандай кучга таянмаган бўлиб, бу заифликни минг уруғининг сардори Шомастбий бошқаларга нисбатан яққолроқ қўра олган ва анчадан буён уни синдириб ташлаш тараддудига пинҳона киришган эди. Унинг мўлжалидаги кун яқинлашиб қолгани аниқ. Бирор анжуман ниқобида бошлаш энг қулай усул бўлади.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.